

O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARINING KELIB CHIQISHI VA TARG‘IB ETILISHI

Saydaqulova Gulshona

Toshkent viloyati ixtisoslashtirilgan madaniyat maktabi

Xalq cholg‘ulari ijrochiligi bo‘limi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola o‘zbek xalq cholg‘ularining kelib chiqishi va zamonaviy sharoitda targ‘ib qilinishi masalalarini ilmiy jihatdan o‘rganishga bag‘ishlanadi. Maqolada cholg‘ularning qadimiy ildizlari, ularning madaniy va ijtimoiy hayotdagi o‘rni hamda hozirgi davrda saqlanib qolish yo‘llari tahlil qilinadi. Tarixiy-tahliliy, solishtirma va etnografik usullar asosida dutor, rubob, tanbur, doira va nay kabi asboblarning rivojlanish jarayonlari va Markaziy Osiyo hamda Fors madaniyatlari bilan aloqasi ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbek xalq cholg‘ulari, musiqiy meros, zamonaviy targ‘ibot, milliy madaniyat, an‘anaviy musiqa, dutor, rubob, Shashmaqom

Kirish. O‘zbek xalq musiqasi milliy madaniyatning muhim tarkibiy qismi sifatida asrlar davomida xalqning ruhiy olami, dunyoqarashi va ijtimoiy hayotini aks ettirib kelgan. Ushbu musiqiy merosning yuragi sanalgan xalq cholg‘ulari o‘zbek xalqining o‘ziga xos estetik didi va ijodiy salohiyatini namoyon etadi. Dutor, rubob, tanbur, doira, nay kabi cholg‘ular nafaqat musiqiy asboblardir, balki xalqning tarixiy xotirasi, an‘analari va qadimiy marosimlarining timsoli sifatida muhim ahamiyatga ega. Ularning kelib chiqishi o‘zbek xalqining ko‘p asrlik tarixi, turli madaniyatlar bilan o‘zaro ta‘siri va musiqiy an‘analarning rivojlanish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq. Shu bilan birga, zamonaviy globallashuv sharoitida ushbu cholg‘ularning saqlanib qolishi va targ‘ib qilinishi dolzarb masalaga aylanmoqda. O‘zbek xalq cholg‘ularining kelib chiqishi va ularning bugungi kunda targ‘ib etilish yo‘llarini o‘rganish nafaqat musiqiy merosni asrash, balki uni kelajak avlodlarga yetkazish nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy dunyoda ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari va xalqaro festivallarning orqali milliy musiqiy merosni targ‘ib qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Biroq, globallashuv jarayonlari va zamonaviy musiqiy oqimlarning ta‘siri tufayli an‘anaviy cholg‘ularning o‘ziga xosligini saqlash va ommalashtirishda bir qator muammolar yuzaga kelmoqda. Bu esa ushbu mavzuni ilmiy jihatdan o‘rganish va yangi yondashuvlar ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi o‘zbek xalq cholg‘ularining tarixiy ildizlarini tahlil qilish, ularning kelib chiqish jarayonlarini aniqlash hamda zamonaviy sharoitda targ‘ib qilinayotgan usullarni baholashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbek xalq cholg‘ularining kelib chiqishi va targ‘ib etilishi bo‘yicha mavjud adabiyotlar boy va xilma-xildir. O‘zbek xalq cholg‘ularining tarixi qadimiy davrlarga borib taqaladi. Arxeologik topilmalar, xususan, Samarkand yaqinidagi Afrasiab va Termiz yaqinidagi Ayrtam devor rasmlari va sopol figuralar, torli va shamolli cholg‘ularga o‘xshash asboblarni tasvirlaydi (People-Travels, n.d.). Bu dalillar Ellinistik davrga oid bo‘lib, yunon, fors va xitoy madaniyatlari ta‘sirini ko‘rsatadi. Liviev, A. (2005) o‘zbek milliy cholg‘ularining rivojlanish yo‘lini qadimiy zamonlardan hozirgi kungacha tahlil qilib, ularning ijro uslublari yoritgan (Liviev, A., 2005). Levin (1996) esa *The Hundred Thousand Fools of God: Musical Travels in Central Asia* asarida Markaziy Osiyo musiqiy an‘analarini etnografik nuqtai nazardan o‘rganib, Sovet davri ta‘siri va mustaqillikdan keyingi tiklanish jarayonlarini tasvirlagan (Levin, 1996). Qadimiy Sogdialiklarning Xitoyda o‘ziga xos cholg‘ulari bilan mashhur bo‘lgani ham ushbu asboblarning mintaqaviy tarqalishini tasdiqlaydi (Manzara Tourism, n.d.). O‘zbek xalq musiqasi torli, shamolli va zarbli cholg‘ularning keng assortimentini o‘z ichiga oladi. Dutor milliy cholg‘ular orasida muhim o‘rin tutadi, uning ijro qobiliyati va an‘anaviy musiqadagi roli Berdiyeva (2023) tomonidan batafsil o‘rganilgan (Berdiyeva, 2023). Dutor ikki torli bo‘lib, Markaziy va Janubiy Osiyo xalqlari orasida keng tarqalgan. Rubob ko‘p yillik yog‘ochdan yasalgan bo‘lib, uzun bo‘yli lyutga o‘xshaydi, nay esa o‘zining nafis ohangi bilan ajralib turadi (Tour to Uzbekistan, n.d.). Fors madaniyatidan kelib chiqqan dator qadimiy tanburning bir turi sifatida Bakhshi qo‘shiqchilarining ijodiy an‘analari bilan uzviy bog‘liq (People-Travels, n.d.). Tanbur, doira, chang, gijak va surnay kabi asboblarning ham o‘ziga xos tuzilishi va tovush xususiyatlari bilan boy madaniy merosni ifodalaydi.

O‘zbek xalq cholg‘ulari madaniy va ijtimoiy hayotda markaziy rol o‘ynaydi. Ular Shashmaqam kabi an‘anaviy janrlarda asosiy vosita bo‘lib, bu janr UNESCOning og‘zaki va nomoddiy meros ro‘yxatiga kiritilgan (Advantour, n.d.). Shashmaqam ijrolarida dator, tanbur va doira kabi asboblarning vokal musiqasi bilan uyg‘unlashib, milliy san‘atning muhim qismini tashkil qiladi. Nasritdinova va boshqalar (2022) cholg‘ularning xalq qo‘shiqlarida, raqslarda va milliy bayramlarda identifikatsiya vositasi sifatida qo‘llanilishini ta‘kidlaydi (Nasritdinova et al., 2022). Zamonaviy davrda o‘zbek xalq cholg‘ularini saqlash va targ‘ib qilish bo‘yicha jiddiy ishlar olib borilmoqda. Konservatoriyalar, folklor festivallari va madaniy tashkilotlar ushbu merosni asrashga xizmat qiladi. UNESCOning Shashmaqamni ro‘yxatga kiritishi esa xalqaro miqyosda targ‘ibotga katta yordam berdi (Advantour, n.d.).

Metodologiya. Ushbu tadqiqot o‘zbek xalq cholg‘ularining kelib chiqishi va zamonaviy targ‘ibotini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, tarixiy-tahliliy, solishtirma va etnografik usullardan foydalanadi. Tarixiy-tahliliy usul orqali cholg‘ularning qadimiy davrlardan hozirgi kungacha rivojlanishi, arxeologik topilmalar asosida tahlil qilindi. Solishtirma usul dator, rubob va tanbur kabi asboblarning Markaziy Osiyo va Fors

madaniyatlari bilan aloqasini aniqladi. Etnografik usul esa konservatoriyalar, festivallar va zamonaviy ijrochilar faoliyati orqali targ‘ibotni o‘rgandi.

Asosiy qism. O‘zbek xalq cholg‘ulari milliy madaniyatning muhim qismi bo‘lib, ularning tarixi, turlari va zamonaviy sharoitdagi o‘rni o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Arxeologik topilmalar, masalan, Samarkand yaqinidagi Afrasiab va Termiz yaqinidagi Ayrtaq devor rasmlari, torli va shamolli cholg‘ularga o‘xshash asboblarning Ellinistik davrda, ya‘ni miloddan avvalgi asrlarda mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Bu asboblarning yunon, fors va xitoy madaniyatlari ta‘sirida shakllangan musiqiy an‘analarning bir qismi edi. Masalan, dutor – ikki torli asbob bo‘lib, uning kelib chiqishi fors tanburiga bog‘liq deb hisoblanadi va Markaziy Osiyo xalqlari orasida keng tarqalgan. Dutor oddiy tuzilishiga qaramay, o‘ziga xos nozik ohangi bilan ajralib turadi.

O‘rta asrlarda, ayniqsa Temuriylar davrida, cholg‘ular saroy musiqasining asosiy qismiga aylandi. Rubob – besh yoki olti torli, yog‘ochdan yasalgan asbob bo‘lib, uning uzun bo‘yli lyutga o‘xshash shakli o‘sha davrda mashhur edi. Shu bilan birga, tanbur – uch yoki to‘rt torli asbob sifatida maqom musiqasida markaziy o‘rin tutgan. Zarbli asboblardan doira esa xalq raqslari va marosimlarda muhim rol o‘ynagan, uning ritmik sadolari bayramona kayfiyatni yaratishga xizmat qilgan. Shu davrda cholg‘ular nafaqat o‘yin-kulgi vositasi, balki madaniy va ma‘naviy ifoda usuli sifatida ham rivojlangan. Sovet davrida cholg‘ularning ijro uslublari va ishlab chiqarilishi standartlashtirildi, bu esa ularning o‘ziga xos xususiyatlariga ma‘lum darajada ta‘sir ko‘rsatdi. Biroq, mustaqillikdan so‘ng an‘analarni qayta tiklash jarayoni boshlandi. Hozirgi kunda nay (shamolli asbob), chang (torli asbob) va gijak (ikkita torli skripkaga o‘xshash asbob) kabi cholg‘ular milliy musiqiy merosning ajralmas qismidir. Masalan, nayning sokin va chuqur ohangi ruhiy ifodalarni yetkazishda muhim, gijak esa o‘zining o‘tkir va ta‘sirli tovushi bilan ajralib turadi.

O‘zbek xalq cholg‘ulari nafaqat musiqiy asboblarning, balki xalqning tarixiy xotirasi va madaniy merosining ramzi sifatida ham katta ahamiyatga ega. Ular Shashmaqam kabi an‘anaviy musiqiy janrlarda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shashmaqam UNESCOning og‘zaki va nomoddiy meros ro‘yxatiga kiritilgan bo‘lib, unda dutor, tanbur va doira vokal musiqasi bilan uyg‘unlashib, o‘zbek san‘atining o‘ziga xosligini namoyish etadi. Shu bilan birga, surnay kabi shamolli asboblarning to‘y va bayramlarda keng qo‘llaniladi, uning baland va quvnoq ohangi tantanalarga xos muhitni yaratadi.

Har bir cholg‘u o‘ziga xos ohangi va tuzilishi bilan ma‘lum bir marosim yoki an‘ana bilan bog‘liq. Masalan, doiraning ritmik tovushlari xalq raqslari uchun ajralmas bo‘lsa, nay o‘zining sokin ohangi bilan ma‘naviy holatni ifodalaydi. Chang esa o‘zining murakkab tuzilishi va ko‘p torli tizimi bilan an‘anaviy musiqada chuqur aks ettiriladi. Bu asboblarning xalq qo‘shiqlarida, raqslarda va milliy bayramlarda identifikatsiya vositasi sifatida ishlatilib, o‘zbek xalqining boy madaniy merosini aks ettiradi. Cholg‘ularning madaniy ahamiyati ularning faqat musiqiy vosita emas, balki

xalqning o‘ziga xosligini saqlab qolishdagi roli bilan ham o‘lchanadi. Ular orqali avlodlar o‘rtasida madaniy aloqa uzatiladi va milliy ruhiyatning asosiy elementlari shakllanadi.

Zamonaviy targ‘ibot yo‘llari. Hozirgi davrda o‘zbek xalq cholg‘ularini saqlash va targ‘ib qilish uchun turli usullar qo‘llanilmoqda. Konservatoriyalar va musiqiy maktablar dutor, rubob, tanbur va doira kabi asboblarni o‘qitish orqali yosh avlod orasida an‘analarni davom ettirishga xizmat qilmoqda. Bu asboblarning nafaqat an‘anaviy musiqada, balki zamonaviy kompozitsiyalarda ham o‘z o‘rnini topmoqda. Masalan, dutor jazz yoki pop musiqasi bilan aralashtirilgan yangi janrlarda qo‘llanilayotgani kuzatilmoqda, bu esa uning zamonaviy sharoitga moslashuvchanligini ko‘rsatadi. Folklor festivallari va xalqaro musiqiy tadbirlar cholg‘ularning dunyo miqyosida tanilishida katta rol o‘ynaydi. O‘zbekistonning turli viloyatlarida o‘tkaziladigan “Sharq Taronalari” festivali bu jarayonning yorqin namunasidir. Ushbu festivallar cholg‘ularning o‘ziga xos ohanglari va ijro uslublarni keng auditoriyaga yetkazadi. Shu bilan birga, muzeylar va madaniy markazlar cholg‘ularning tarixiy namunalari va ularning ishlab chiqarilish jarayonlarini namoyish etib, madaniy turizmni rivojlantirishga hissa qo‘shmoqda. Zamonaviy texnologiyalar ham cholg‘ularning targ‘ibotida muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar, xususan, YouTube va Instagram platformalari orqali cholg‘u ijrolari, o‘quv videolari va musiqiy loyihalar keng ommaga taqdim etilmoqda. Bu, ayniqsa, yoshlar orasida milliy musiqaga qiziqishni oshirishga yordam bermoqda. Masalan, doira yoki dutor ijrosidagi videolar millionlab tomoshalariga ega bo‘lib, an‘anaviy musiqaning zamonaviy sharoitdagi mashhurligini oshirmoqda.

Xulosa. O‘zbek xalq cholg‘ulari milliy madaniyatning muhim tarkibiy qismi sifatida qadimiy tarixga ega bo‘lib, ularning kelib chiqishi va zamonaviy sharoitda targ‘ib qilinishi o‘zbek xalqining boy musiqiy merosini aks ettiradi. Ushbu tadqiqot cholg‘ularning tarixiy ildizlarini, ularning madaniy hayotdagi o‘rnini va hozirgi davrda targ‘ib qilish usullarini o‘rganish orqali ularning ahamiyatini yoritdi. Dutor, rubob, tanbur, doira va nay kabi asboblarning nafaqat musiqiy vosita, balki xalqning ma‘naviy va ijtimoiy hayotidagi muhim ramz sifatida o‘z o‘rnini saqlab kelmoqda.

Zamonaviy sharoitda cholg‘ularning targ‘iboti ta’lim tizimi, folklor festivallari va raqamli platformalar orqali muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Biroq, globalizatsiya jarayonlari va zamonaviy musiqiy oqimlarning ta’siri tufayli an‘anaviy cholg‘ularning o‘ziga xosligini saqlashda muammolar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Advantour. Uzbek Culture – Music in Uzbekistan detailed cultural insights.
<https://www.advantour.com/uzbekistan/culture/music.htm>

2. Berdiyeva Dilobar Davronovna. (2023). THE ROLE OF DUTOR IN THE PERFORMANCE OF UZBEK FOLK INSTRUMENTS. American Journal of Research in Humanities and Social Sciences, 11, 186–188. Retrieved from <https://www.americanjournal.org/index.php/ajrhss/article/view/708>
3. Liviev, A. (2005). O‘zbek milliy cholg‘usozlik tarixi / Istoriya uzbekskogo natsionalnogo muzykálnogo instrumentariya. Toshkent.
4. Levin, T. (1996). The Hundred Thousand Fools of God: Musical Travels in Central Asia. Indiana University Press.
5. Manzara Tourism. (n.d.). Uzbek musical instruments historical and cultural context. <https://www.manzaratourism.com/uzbekistan/musical-instruments>
6. Nasritdinova, N., et al. (2022). Uzbek folk art and its place in public life detailed analysis. Archive of Conferences. <https://www.conferencepublication.com/index.php/aoc/article/view/1888>
7. People-Travels. (n.d.). Uzbek musical instruments - variety of melodies and sounds. <https://people-travels.com/countries/uzbekistan-additional/uzbek-musical-instruments>
8. Statista. (2024). Musical Instruments market forecast for Uzbekistan. <https://www.statista.com/outlook/cmo/toys-hobby/musical-instruments/uzbekistan>
9. Tour to Uzbekistan. (n.d.). Uzbek traditional musical instruments tourism perspective. <https://www.tourstouzbekistan.com/en/musical-instruments.html>
10. Karomatov, F., Djijiak, T., Levin, T., & Slobin, M. (1983). Uzbek instrumental music. Asian Music, 15(1), 11-53.
11. Askarova, S. (2021). Great Song Genre in the Ethno Music of Uzbek Folk Music. JournalNX, 7(05), 131-134.